

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

ЯКОВЕНКО РОМАН ВАЛЕРІЙОВИЧ

УДК 331.101.262:331.522.4

**ВІДТВОРЕННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УМОВАХ
ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ**

08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата економічних наук

Київ – 2011

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі економічної теорії Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник доктор економічних наук, професор,
академік НАН України
ЧУХНО Анатолій Андрійович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри економічної теорії

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
БОГИНЯ Дем'ян Петрович,
ПВНЗ „Європейський університет”,
професор кафедри економіки

кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
ТКАЧЕНКО Лідія Григорівна,
Інститут демографії та соціальних досліджень
імені М. В. Птухи НАН України,
провідний науковий співробітник
відділу економіки праці

Захист відбудеться 20 травня 2011 р. о 16:00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.13 Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 03022, м. Київ, вул. Васильківська 90-А, ауд. 203.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, кім. 12.

Автореферат розісланий 18 квітня 2011 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук

А. Д. Залєвська-Шишак

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Однією із складних та визначальних проблем соціально-економічного прогресу є розвиток людини, зміна її місця і ролі у виробництві та суспільстві. Зростання продуктивних сил на основі науково-технічного прогресу зумовило суттєве підвищення продуктивності праці суспільного виробництва, ефективності економіки, що істотно змінило характер праці та умови життя. Наростання кількісних змін у складових життєдіяльності людини призвело до глибоких якісних зрушень. В індустріальну епоху панувало матеріальне виробництво, яке спрямовувалось на задоволення матеріальних потреб населення. Поряд із матеріальним виробництвом існувала сфера послуг, яка забезпечувала задоволення соціально-культурних потреб. Але, як ступінь її розвитку, так і вплив на життя людей був обмеженим, зокрема у розрізі якості задоволення цих потреб.

Науково-технічна революція другої половини ХХ ст. значно пришвидшила розвиток суспільного виробництва. Водночас з істотним зростанням його обсягів відбулась докорінна зміна його структури. Пануючого стану набула сфера послуг: освіта, наука, медичне обслуговування, культура, соціальне забезпечення, тобто галузі, які безпосередньо впливають на розвиток людини, зростання її освітнього, професійно-технічного і культурного рівнів, охорону здоров'я, умови і тривалість життя. Людина зі звичайного фактора виробництва поступово перетворюється у творчу силу, здібності і сили якої визначають розвиток економіки та суспільства.

Становлення нового інформаційного технологічного способу виробництва, інформації та знань як нового виробничого ресурсу, який, будучи формою реалізації та примноження розумового потенціалу людини, визначає утвердження інноваційного типу розвитку, інтелектуалізацію виробництва та праці. Нова техніка і технологія змінюють характер праці, поряд з продуктивними якостями зумовлюють дедалі ширший розвиток і використання громадянських, соціальних та духовних якостей людини. Інтелектуалізація виробництва не лише передбачає високий освітньо-кваліфікаційний та культурний рівень працівників, але й докорінно змінює їх становище у виробництві та суспільстві.

Глобальний і глибинний характер змін у розвитку людини, зростаючий вплив людини на економіку та суспільне життя зумовили те, що ООН починаючи з 1990 року розраховує індекс розвитку людського потенціалу (або індекс людського розвитку, ІЛР) різних країн світу, який є передумовою розробки та впровадження державної соціально-економічної політики. Ще донедавна він обрховувався на основі таких показників: середня тривалість життя, рівень освіти та дохід на одну особу.

В сучасних умовах, цей індекс є важливим орієнтиром у розвитку кожної країни, але досвід його застосування засвідчив, що він, на сьогодні, не враховує громадського та соціально-культурного розвитку суспільства. Тому ООН періодично, поряд із вказаними показниками, досліджує інші аспекти життєдіяльності людини (соціально-політична активність, рівень розвитку демократії тощо). Звіт з розвитку людського потенціалу 2010 року включає новий показник вимірювання гендерної нерівності, який бере до уваги рівень

материнської смертності та присутність жінок у парламенті. Також у Звіті введений багатовимірний показник бідності, який оцінює бідність не лише з огляду на рівень прибутків, а й враховує численні фактори на рівні домашніх господарств – від основних життєвих стандартів – доступу до шкільної освіти, чистої води і медичної допомоги. З огляду на методологічні уточнення в обрахуванні формули ІЛР, рейтинг країн 2010 року несумісний з рейтингами у попередніх Звітах.

Відтак, поняття „людський потенціал” відкриває широкі можливості для розкриття змін, що відбуваються у розвитку людини, в її місці та ролі у виробництві й суспільстві.

Найвищої форми людський потенціал досяг у розвинутих країнах, які перейшли на постіндустріальну стадію цивілізації. Водночас, більшість країн світу залишаються на індустріальній стадії, що знаходить прояв у відмінностях індексу людського розвитку. Це суттєво ускладнює процес формування людського потенціалу, потребує як розвитку та удосконалення продуктивних якостей людини, так і зростання її інтелектуального, соціального та духовного рівнів, що обумовило актуальність теми дослідження та його структуру.

Стан наукової розробки проблеми. Поняття „людський потенціал” нове, воно породжено досягненнями у просуванні людства від „людини економічної” до „людини творчої”. Ще донедавна панувала „людина економічна”, це знаходило вираз у науковій розробці матеріальних інтересів, матеріальних потреб, товару „робоча сила” і його вартості, відтворенні робочої сили, трудового потенціалу тощо.

З перетворенням інформації і знань у якісно новий фактор виробництва інтелектуалізація праці не лише підносить освітній та професійний потенціал людини, а й змінює її місце і роль у виробництві та суспільстві. Поряд з економічними, продуктивними якостями людини істотно зростають її особисті та громадянські якості (соціальні, духовні, психологічні тощо). Володіння знаннями і вмінням їх реалізовувати у процесі виробництва змінює не лише становище людини у виробничому процесі, але й підносить її громадянську активність.

Поняття „людський потенціал” часто зустрічається у зарубіжній науковій та публіцистичній літературі, проте теоретико-методологічне обґрунтування цієї категорії стало можливим лише нещодавно, що об’єктивно викликано історичними передумовами і трансформаційними процесами у сучасній економіці. Фундаментальне підґрунтя дослідження зазначеної проблематики заклали такі вчені, як В. Автономов, Г. Беккер, Д. Белл, П. Друкер, С. Дятлов, К. Колін, В. Марцинкевич, Л. Нестеров, Ю. Нетесин, Д. Норт, Н. Римашевська, А. Сен, Е. Тоффлер, Л. Туроу, Махбуб уль Хак, Т. Шульц.

В Україні дослідження проблем людського потенціалу знайшли відображення у працях таких вчених-економістів, як Д. Богиня, М. Горожанкіна, О. Грішнова, С. Задорожна, А. Колот, Е. Лібанова, О. Новікова, О. Стефанишин, Л. Ткаченко, А. Чухно. Проте в наукових працях низка питань залишаються дискусійними, і такими, що потребують подальших досліджень. Це стосується, зокрема, сутності, структури та історичного місця поняття „людський потенціал”,

теоретико-методологічного обґрунтування еволюції праці людини та визначення передумов розширеного відтворення людського потенціалу, що і визначило теоретичне та практичне значення дисертації, логіку і послідовність викладення наукового матеріалу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка як складову частину комплексної теми „Розвиток внутрішнього ринку України в умовах глобалізації: закономірності та протиріччя” № 06 БФ 040–01 (державний реєстраційний номер 0106U006542). Особистий внесок автора полягає у теоретичному обґрунтуванні сутності та структури людського потенціалу, дослідженні чинників та передумов його відтворення в умовах перехідних економічних процесів.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванні розвитку людського потенціалу як нового ступеня у розвитку людини та її праці, змін якісних параметрів особистості в процесі розвитку економіки та суспільства, які характеризують трансформаційні процеси в економіці України.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення наступних **завдань**:

- дослідити еволюцію поглядів на розвиток людської праці та утворення нового поняття „людський потенціал”;

- визначити сутність поняття „людський потенціал”, його структуру та функції, співвідношення продуктивних якостей людини та підвищення інтелектуального, соціального і духовного рівнів людини, як необхідної умови зростання людського потенціалу;

- проаналізувати сучасний стан людського потенціалу України: наявний освітній і професійно-технічний рівень працівників, соціально-культурні умови розвитку людини, умови і тривалість життя населення;

- виявити особливості зростання інтелектуалізації праці, як чинника, що здійснює прямий безпосередній вплив на розширене кількісне та якісне відтворення людського потенціалу;

- розкрити аспекти розвитку людського потенціалу через мотивацію праці у напрямі прагнення особистості до поширення частки творчості у загальній структурі праці;

- обґрунтувати заходи держави, підприємства, громади, домогосподарства та людини, що спрямовані на зростання добробуту населення і забезпечення розвитку особистості, та визначити їх роль у процесі відтворення людського потенціалу.

Об'єктом дослідження є система соціально-економічних відносин, які активно впливають на розвиток людини та її працю, визначають місце людини в економіці та суспільстві.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні, соціально-економічні та суспільно-історичні чинники становлення нового поняття „людський

потенціал”, яке характеризує досягнення сучасної епохи в розвитку людини та в її праці.

Методи дослідження. Дослідження ґрунтується на використанні методів діалектичної філософії (підрозділ 1.2) та загальнонаукових методах пізнання: наукової абстракції (підрозділи 1.2, 2.2), системного аналізу (розділ 2, підрозділ 3.3), синтезу (підрозділи 3.2, 3.3), діалектики форми і змісту (підрозділи 1.2, 2.2), кількісних і якісних змін (підрозділи 3.1, 3.2), економічного моделювання (підрозділи 2.2, 3.1, 3.2). Для вирішення поставлених завдань застосовано принципи хронології, кумулятивного нагромадження та внутрішньої взаємодії досягнень різних наукових шкіл (підрозділ 1.1, частково підрозділи 2.1 та 3.1). У роботі також використано методи індукції (підрозділ 1.2) та дедукції (розділ 2), порівняння (розділ 2), метод діалектичної логіки в процесі побудови економічної політики на різних рівнях (підрозділ 3.3).

Інформаційною базою дослідження є дані інформаційних бюлетенів органів державної влади, міністерств і відомств, Державного комітету статистики України, Програми Розвитку ООН, науково-дослідних інститутів та інших пошукових установ і організацій, результати досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених; монографії; аналітичні матеріали наукових та науково-практичних конференцій і круглих столів, опубліковані у збірниках наукових праць та наукових журналах, розміщені у мережі Інтернет.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що на основі теоретико-методологічного аналізу розкрито сутність нового економічного поняття – „людського потенціалу” та його значення для розвитку економіки і суспільства. Основні результати, отримані в ході дослідження і які виносяться на захист, полягають у наступному:

вперше:

- визначено історичне місце поняття „людський потенціал”, як важливої віхи у переході від „людини економічної”, життя і діяльність якої визначались матеріальними потребами та інтересами, до „людини творчої”, коли поряд з матеріальними інтересами швидко зростають культурні, соціальні та духовні потреби особистості;

- доведено, що особливості формування та рівень розвитку людського потенціалу в Україні пов’язані з переважанням низькотехнологічного сировинного виробництва, відносно низькою продуктивністю праці, перебуванням значної частини населення за межею бідності, несприятливими умовами життя і праці значної частини працюючих. Якщо розвинуті країни, спираючись на потужний економічний, соціальний і культурний потенціал можуть зосередитись на розвитку та удосконаленні умов нарощування людського потенціалу, то Україна має поєднувати подолання техніко-технологічного відставання і низького рівня життя зі створенням умов для розвитку та збагачення людського потенціалу;

удосконалено:

- трактування змісту поняття „людський потенціал”, як такого, що характеризує якісні зміни у становищі і ролі людини не лише у виробництві, а й у суспільстві, інтелектуалізацію праці, поглиблення взаємодії економічного,

соціального та духовного аспектів життєдіяльності людини. Поряд із продуктивними якостями людини, як фактору виробництва, зростаючу роль відіграють культурні, соціально-психологічні та духовні потенції людини;

- обґрунтування історичної перспективи розвитку людського потенціалу на основі перетворення інформації та знань у вирішальний фактор виробництва, поєднання в людині власника знань і власника вміння їх використовувати у виробничому процесі. Якщо в індустріальному суспільстві засоби виробництва є капіталом і використовуються, перш за все, для власного збагачення, то в інформаційному суспільстві поєднання в людині власника знань, як головного виробничого ресурсу, з умінням і навичками працівників використовувати їх у виробництві робить людину вільною, незалежною, рівноправною в економічному, соціальному і духовному житті суспільства;

набули подальший розвиток:

- формулювання пріоритетних напрямів відтворення людського потенціалу: поряд з відтворенням продуктивних якостей людини (здатності до праці, матеріального забезпечення, умов життя і т. і.) дедалі зростаючу роль відіграє відтворення нематеріальних факторів розвитку людини (культурних, соціально-психологічних та духовних), що зумовлено випереджаючим зростанням сфери послуг, тобто нематеріального виробництва, галузі якого безпосередньо служать розвитку людини, її розумових і фізичних здібностей;

- наукові підходи щодо зростання ролі людини, її продуктивних, економічних та інтелектуальних, соціальних і духовних, громадянських якостей, які розширюють обрії життєдіяльності людини, збагачують її форми. Все це визначає, що відтворення людського потенціалу виходить за вузькі межі вартості робочої сили, потребує дедалі ширшого та повнішого задоволення як матеріальних, так і нематеріальних потреб людини, що залежить від ступеню розвитку економіки та культури країни, від її місця на шляху прогресу цивілізації.

Практичне значення одержаних результатів полягає в систематизації та конкретизації чинників відтворення людського потенціалу. Отримані результати можуть бути використані в процесі розробки програм розвитку людини, підвищення ефективності використання трудових ресурсів, управління демографічними процесами, нарощування людського потенціалу як на рівні національної економіки, так і на рівні підприємства.

Окремі положення наукової роботи щодо застосування соціально-інфраструктурних чинників впливу на відтворення людського потенціалу були використані в процесі розробки регіональної програми підвищення рівня задоволення комунально-інфраструктурних потреб населення, яку було впроваджено Управлінням капітального будівництва Кіровоградської обласної державної адміністрації (довідка № 2/1207 від 20.10.2006 р.).

Науково-практичні висновки та рекомендації були використані в процесі планування та розробки програми „Моніторингу взаємодії демографічних явищ та економічних процесів в Київській області”, яку реалізовував Координаційний центр, асоціація ділового співробітництва з Секретаріатом Президента,

Верховною Радою, Кабінетом Міністрів України, м. Київ (довідка № 11/03-07 від 27.03.2007 р.).

Наукові результати дисертаційної роботи також були використані в процесі розробки науково-дослідної теми „Удосконалення системи регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні”, номер державної реєстрації 01050004863 та в процесі підготовки робочих програм з дисциплін „Основи економічної теорії”, „Макроекономіка”, „Міжнародні економічні відносини” в Українсько-американському гуманітарному інституті „Вісконсінський міжнародний університет (США в Україні)”, м. Київ (довідка № 12-04/07 від 12.04.2007 р.).

Пропозиції за результатами дослідження були використані в процесі розробки науково-дослідної теми „Трансформаційні аспекти регіональної економіки України” та складання робочої програми з дисципліни „Економічна політика” в Кіровоградському інституті регіонального управління та економіки (довідка № 1-07/181 від 6.11.2006 р.). Матеріали проведеної роботи були застосовані в процесі удосконалення робочої програми з навчальної дисципліни „Державне регулювання економіки” в Кіровоградському національному технічному університеті (довідка № 21-50/14-2023 від 6.11.2006 р.). Аспекти наукового дослідження, що стосуються можливості впливу на демографічні процеси на мікрорівні та формування довгострокового людського капіталу знайшли своє відображення в процесі розробки, впровадження та удосконалення довгострокової програми управління персоналом приватного підприємства „Пресінформ”, м. Кіровоград (свідоцтво про реєстрацію № 078545 від 12.11.1998 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є завершеною, одноосібно виконаною роботою, в якій викладено авторську концепцію становлення і розвитку людського потенціалу, який характеризує новий ступінь у зростанні людини та якісних змін у її праці. Наукові результати, висновки та рекомендації, що виносяться на захист, одержані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні результати та висновки дисертаційної роботи доповідались на 18 наукових та науково-практичних міжнародних конференціях, зокрема: „Парадигма економічної теорії: суть та протиріччя” (17 березня 2005 р., м. Київ); „Динаміка наукових досліджень ‘2005’” (20–30 червня 2005 р., м. Дніпропетровськ); „Європейський вибір України: інноваційний розвиток” (23–26 червня 2005 р., м. Феодосія); „The science: theory and practice” (20 липня – 5 серпня 2005 р., Прага-Белгород-Дніпропетровськ); „Наука та інновації – ‘2005’” (17–31 жовтня 2005 р., м. Дніпропетровськ); „Інвестиційні стратегії підприємств України на міжнародних товарних та фінансових ринках” (3–4 лютого 2006 р., м. Дніпропетровськ); „Сучасні наукові дослідження – ‘2006’” (20–28 лютого 2006 р., м. Дніпропетровськ); „Шевченківська весна” (2–3 березня 2006 р., м. Київ); „Моделі та стратегії євроінтеграції України: економічний і правовий аспекти” (30 травня 2006 р., м. Київ); „Інвестиційні ресурси відтворювальних процесів в умовах глобалізації економіки” (29 червня – 2 липня 2006 р., м. Феодосія); „Актуальні проблеми ринкової економіки України” (29 вересня 2006 р., м. Київ); „Євроінтеграційна стратегія України: реалії та

перспективи” (19–20 жовтня 2006 р., м. Київ); „Формування конкурентоспроможного страхового ринку України в умовах глобалізації” (6–7 грудня 2006 р., м. Київ); „День науки – 2008” (17 квітня 2008 р., м. Кіровоград); „День науки – 2009” (16 квітня 2009 р., м. Кіровоград); „Kluczowe aspekty naukowej dzialalnosci – 2010” (7–15 січня 2010 р., м. Перемишль, Польща); „Moderni vymozenosti vedy – 2010” (27 лютого – 5 березня 2010 р., м. Прага, Чехія).

Публікації. Результати наукових досліджень висвітлені в 37 одноосібних наукових працях, загальним обсягом 14,03 д. а., з яких 23 статті – у наукових фахових виданнях (10,08 д. а.), 5 статей – в інших наукових виданнях (2,63 д. а.), 9 – за матеріалами конференцій і круглих столів (1,32 д. а.).

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації складає 214 сторінок. Основний зміст викладено на 182 сторінках комп’ютерного тексту, що містить 3 таблиці, 5 рисунків та формули. Робота має 8 додатків. Список використаних джерел включає 238 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено об’єкт, предмет, мету і завдання дослідження, наведено методологічну базу дослідження, теоретичне та практичне значення, розкрито наукову новизну одержаних на основі дисертаційного дослідження результатів для подальших наукових розробок.

У першому розділі **„Теоретико-методологічні основи дослідження людського потенціалу”** розкривається еволюція поглядів на розвиток людини, зміна співвідношення її продуктивних і соціально-культурних якостей, формування людського потенціалу, визначається його сутність, структура і роль у розвитку економіки та суспільства.

Визначено, що класична політична економія аналізувала економічну категорію „робоча сила”, яка була товаром, об’єктом купівлі-продажу, а результати її праці відчужувалися від власника. Ця школа обґрунтувала модель „економічної людини”.

К. Маркс та його прихильники розкрили механізм експлуатації робочої сили, обґрунтували вартість товару „робоча сила”, співвідношення між нею і вартістю створюваного робітником товару, розкрили зміст додаткової вартості.

Неокласична школа робить крок уперед у пізнанні людини, як фактора виробництва, досліджує її поведінку в економічному житті, розкриває її мотиви. Але, за певного прогресу (урахуванні моральних та інтелектуальних чинників), неокласика обмежується „людиною економічною”. Особливо це проявляється у таких формах неокласики як мейнстрім, економікс.

Історична школа додала до аналізу людини національну свідомість та патріотизм, інституціональний напрям акцентував увагу на соціально-психологічних факторах, а неоліберальна школа визначила провідною складовою здатності людини до економічної діяльності підприємницькі здібності.

На основі аналізу різних шкіл і течій економічної думки доведено, що обґрунтування теорії людського капіталу стало визначною віхою змін у місці та ролі людини у виробництві, у розвитку інтелектуальних, соціальних та духовних рис людини. Все це визначило перехід від людини, як фактору виробництва, до людського потенціалу, як єдності продуктивних якостей людини та її освітньо-інтелектуальних, соціально-психологічних та духовних рис, що відіграють зростаючу роль у виробництві та в суспільному житті.

Виявлено, що об'єктивною основою зміни місця і ролі людини в процесі виробництва є його науково-технічне удосконалення. Виводячи людину з безпосереднього процесу праці, підвищуючи її кваліфікаційно-освітній рівень, НТП збільшує обсяг вільного від праці часу, як простору для розвитку людини. Це знаходить вияв у таких історичних процесах, як посилення громадянської активності в процесі захисту своїх прав, розвиток і посилення суспільної ролі профспілок, зростання культури широких верств населення.

Зміни у співвідношенні економічного, продуктивного та людського, громадянського на рівні людини поєднуються з макроекономічними зрушеннями у суспільстві. Перехід від панування матеріального виробництва до панування сфери послуг змінює структуру зайнятості, підвищуючи питому вагу вчителів, науковців, лікарів, працівників культури, які відзначаються вищим освітньо-інтелектуальним та культурним рівнем. Вони утворюють середній клас, громадянське суспільство.

Дисертантом обґрунтовано поняття „людський потенціал”, яке характеризує надбання людської цивілізації, подолання невідповідності між економічними, продуктивними складовими людини та її суспільними, громадянськими якостями. Це важлива віха на шляху переходу від „людини економічної” до „людини творчої”, перетворення її на мету, критерій і головний рушій прогресу цивілізації.

У другому розділі „**Стан людського потенціалу України на сучасному етапі**” розкрито кількісні та якісні характеристики людського потенціалу, складні та суперечливі процеси, що відбуваються як у людському потенціалі, так і в його складових – тривалості життя, освітньому рівні та у виробництві ВВП на душу населення.

Доведено, що трансформаційна криза зумовила глибокий і довготривалий спад виробництва, який призвів до суттєвого зменшення людського потенціалу. Якщо у 1992 р. за індексом розвитку людського потенціалу Україна посідала досить високе 45 місце серед 162 країн світу, то криза 90-х років відкинула її на 102 місце (1998 р.). З початком економічного зростання ситуація поліпшується. У 2000 р. Україна посідає 80 місце серед 174 країн світу. У 2005 та 2008 рр. наша держава займала 76 місце, а в 2010 р. її рейтинг піднявся до 69 позиції з 169 країн.

Автором виявлено, що відносне зростання людського потенціалу в Україні супроводжується погіршенням професійно-кваліфікаційної структури зайнятих. Руйнування високотехнологічних і переважаючих низькотехнологічних виробництв зумовлюють зменшення зайнятості в науці, еміграцію висококваліфікованих інженерно-технічних працівників і збільшення малокваліфікованої праці представників найпростіших професій. Так, за період 1999–2005 рр. (тобто за

роки економічного зростання), істотно зменшилась чисельність професіоналів, спеціалістів, технічних службовців, кваліфікованих аграріїв, операторів і складальників устаткування та машин, і водночас збільшилась чисельність робітників найпростіших професій.

Таблиця

Основні індикатори розвитку людського потенціалу в Україні

	1992	1995	2000	2008
Середня очікувана тривалість життя, років	69,1	66,9	68,1	67,7
Частка грамотного дорослого населення відповідного віку, %	98,5	98,6	99,6	86,5
ВВП на душу населення (за ПКС), дол. США	5921	3734	3816	6848
Індекс людського розвитку (ІЛР)	0,773	0,734	0,748	0,788
Рейтинг України за ІЛР / кількість країн	45 / 162	85 / 174	80 / 174	76 / 177

Джерело: Складено автором за даними: *Human Development Report [Електронний ресурс]*. – Режим доступу: <http://hdrstats.undp.org/en/countries/profiles/UKR.html>.

Як видно з таблиці, середня очікувана тривалість життя зменшується, особливо в період кризи 90-х років. В 2000 році вона зросла, але в наступні роки, за виключенням 2010 р., має місце тенденція до скорочення тривалості життя. В 2010 році вона дорівнює 68,6 року, і це в той час, коли низка розвинутих країн перевищили 80-річну межу: Японія (82,3 року), Швейцарія (81,3 року), Франція (80,2 року), Італія (80,3 року). Відставання за тривалістю життя від розвинутих країн в Україні поглиблюється розривом за цим індикатором між жінками та чоловіками. Імовірність при народженні дожити до 65 років для жінок становить 79,5 %, а для чоловіків лише 50,4 %.

Суспільні видатки на охорону здоров'я в Україні становлять 4,0 % ВВП. Водночас у Норвегії, Франції та Ісландії вони перевищують 8 % ВВП, у Великій Британії, Швеції, Данії, Австрії – 7 %, у Канаді, Швейцарії, Японії, США – 6 %, в Ірландії, Нідерландах, Фінляндії, Іспанії – 5 % ВВП. Звідси впливають такі показники як кількість лікарів на 100 тис. населення, смертність немовлят і дітей віком до 5 років, материнська смертність, за якими Україна у 3–4 рази відстає від розвинутих країн.

У дисертації обґрунтовано, що важливе значення у розвитку людського потенціалу відіграє валовий сукупний коефіцієнт охоплення навчанням, який характеризує формування інтелектуального потенціалу країни. За цим показником в Україні охоплено навчанням 90 % населення, що дає нашій державі право посісти високе 39 місце серед країн світу, випереджаючи багато розвинутих країн: Швейцарію (85,7 %), Японію (85,9 %), Люксембург (84,7 %). Це досягається за рахунок високого рівня писемності дорослого населення (15 років і старше) –

99,7 %. Водночас формується нова ситуація: багато розвинутих країн досягли повного охоплення освітою першого рівня і приділяють увагу новим формам навчання та підвищення кваліфікації, що перевищує 100 % (Австралія – 113 %, Фінляндія – 101 %, Данія – 102,7 %, Нова Зеландія – 108,4 %).

Як показав проведений аналіз, суспільні видатки на освіту в Україні становлять 5,3 % ВВП, що суттєво перевищує цей показник у деяких розвинутих країнах (Італія – 4,7 %, Іспанія – 4,3 %, Японія – 3,6 %).

Але, за іншими показниками в Україні спостерігається гірша ситуація. Так, видатки на дослідження і розробки складають 1,2 % ВВП, що хоча й більше ніж в Іспанії та Італії (по 1,1 % ВВП), але в інших країнах цей показник досягає 1,7–1,9 % ВВП (Норвегія, Канада, Нідерланди, Велика Британія, Бельгія), 2,0–2,7 % (Швейцарія, Франція, США, Данія, Австрія), 3 % і більше (Ісландія, Швеція, Японія, Фінляндія).

Як видно з результатів дослідження, особливо велике відставання України за темпами економічного зростання полягає у виробництві ВВП як в цілому, так і на душу населення. Так, у 2010 році наша країна виробляла 6591 дол. ВВП на одну особу. Країни-лідери рейтингу з найнижчими показниками ВВП на душу населення (Іспанія – 27,1 тис. дол., Нова Зеландія – 24,9 тис. дол. та Італія – 28,5 тис. дол.) мінімум в 4 рази перевищують український рівень. А в Норвегії (41,4 тис. дол.) та США (41,8 тис. дол.) виробляють у 6 разів більше ВВП на одну особу.

Великі обсяги виробництва ВВП на одну особу дозволяють розвинутих країнам формувати організацію зарплати на її мінімальних обсягах у розрахунок на годину праці. Останніми роками її розмір дорівнює у США – 7,15 дол., Канаді – 8,5 дол., Франції – 10,3 дол., Великій Британії – понад 10 дол. Це означає, що людина за нормальних умов праці протягом 8-годинного робочого дня не може заробити менше 56,2 дол. у США, 82,4 дол. у Франції та Великій Британії. Україна поки що не може забезпечити гідну погодинну оплату праці, і керується мінімальною заробітною платою на місяць, яка з 01.04.2011 р. по 31.09.2011 р. складає 960 грн. (мінімальна погодинна оплата за цей же період встановлена на рівні 5,77 грн.). Середня заробітна плата в Україні, яка по різних галузях перевищила в 2010 році 2000 грн., еквівалентна 250 дол. Французький і англійський працівники спроможні заробити таку суму за три дні.

Встановлено, що невідповідність зарплат і пенсій зростаючим потребам людей загострюється надмірною та необґрунтованою диференціацією рівня доходів. Найвищі розміри приросту заробітної плати в 2010 році фіксуються у таких галузях, в яких вона традиційно є найвищою (авіаційний транспорт – 6243 грн., фінансова діяльність – 4384 грн., державне управління – 2600 грн.), в той час, як в сільському господарстві вона трималася на рівні 1300 грн., охороні здоров'я – 1545 грн., в сфері освіти дорівнювала 1823 грн. При цьому, частка населення із середньодушовими доходами на місяць нижчими за прожитковий мінімум складає 39,8 % і з загальними доходами – 29,3 %, що свідчить про значний рівень бідності населення.

Отже, розвиток людського потенціалу в Україні характеризується глибокими суперечностями. Низька тривалість життя, що загострює демографічну ситуацію в країні, зумовлює скорочення людського потенціалу. Сприятливі тенденції його розвитку проявляються лише у сфері освіти, в якій Україна випереджає навіть деякі розвинуті країни.

У третьому розділі „**Основні напрямки зростання людського потенціалу**” визначається, що головним фактором розвитку людини є виробництво, яке забезпечує багатогранний вплив на різні боки життєдіяльності людини.

Дисертантом визначено, що науково-технологічне удосконалення виробництва активно впливає на інтелектуалізацію виробництва і праці, підвищення професійно-кваліфікаційного рівня працюючих. В умовах України цей процес пов'язаний з переходом від низькотехнологічного, сировинного характеру виробництва до подальшого зростання високотехнологічної, науковомісткої праці. Зміна структури економіки викликатиме зростання частки висококваліфікованої робочої сили: робітників та інженерно-технічних працівників, науковців, підвищуватиме їх професійний, освітній і культурно-технічний рівень.

В роботі аргументовано, що нова техніка і технологія разом із зростаючим професійно-освітнім рівнем працівників забезпечують зростання продуктивності праці, масштабів і ефективності економіки, збільшення ВВП на одну особу, що розширює можливості для зростання заробітної плати, пенсій та соціальних виплат, піднесення добробуту народу, якості життя.

Відтак, до чинників відтворення людського потенціалу запропоновано віднести поліпшення якості харчування (збільшення споживання екологічно чистих продуктів, підвищення культури і структури харчування, наближення реального харчування до його науково обґрунтованих норм тощо), забезпечення усіх верств населення товарами довгострокового користування (мікрохвильові печі, кондиціонери, комп'ютери, мобільні телефони тощо), поліпшення умов проживання населення (забезпечення кожної сім'ї квартирою, а кожного члена сім'ї – окремою кімнатою, підвищення якості та комфортності квартир, ліквідація черги на державне житло, збільшення обсягів соціально доступного житла тощо).

Поліпшення умов праці та життя є важливою умовою збільшення тривалості життя. Виробництво має не лише створювати умови для цього, а й стимулювати зростання рівня освіти і культури, сприяти утвердженню здорового способу життя, що, разом з удосконаленням медичного обслуговування, забезпечує зміцнення здоров'я і збільшення тривалості життя. Для цього особливо важливо поступово наблизити суспільні видатки на охорону здоров'я до показників розвинутих країн, збільшити кількість лікарів на 100 тис. населення, змінити співвідношення між народжуваністю і смертністю за рахунок поліпшення умов життя і праці, істотного зменшення смертності немовлят, дітей віком до 5 років, материнської смертності.

На основі аналізу освітньої галузі, яка відіграє провідну роль у розширеному відтворенні людського потенціалу в Україні, визначено, що вона

потребує подальшого розвитку та удосконалення; необхідним є посилення її впливу на поширення інноваційного розвитку. Для цього важливо не лише подолати відставання від розвинутих країн за видатками на дослідження та розробки, а й посилити телефонізацію країни, особливо сільської місцевості, залучити якомога більшу кількість населення до користування мобільним телефонним зв'язком, збільшити кількість користувачів Інтернету, яких в Україні у 2010 році налічувалось 105 на 1000 осіб (в 2008 р. їх було 97). Навіть якщо порівнювати з найменш розвинутими за цим показником країнами, то українські показники, як мінімум, в 4,5 рази є меншими ніж в Іспанії, Бельгії, Великій Британії, Італії. Інтернет відіграє величезну роль у становленні інформаційної економіки та суспільства. Тому вкрай важливо неухильно долати відставання за цим напрямом.

Таким чином, зростання науково-технологічного рівня виробництва та культурно-технічного і професійного рівня працюючих, підвищуючи продуктивність праці, змінює співвідношення між робочим і вільним часом на користь останнього, що розширює можливості для розвитку фізичних і розумових здібностей людини, нарощування людського потенціалу.

ВИСНОВКИ

У дисертації запропоновано нове вирішення наукової задачі – теоретико-методологічного обґрунтування становлення нового поняття „людський потенціал”, яке характеризує сучасні досягнення у розвитку людини та її праці. Результати дослідження дозволяють зробити наступні висновки, які відображають вирішення завдань у відповідності до поставленої мети:

1. Концепція людського потенціалу визначає суспільно-еволюційні зміни у процесі праці, формує нові пріоритети економічної діяльності, розкриває економічні та суспільні перетворення, що відбуваються внаслідок науково-технічного прогресу та впровадження його результатів у суспільне життя. Людський потенціал є важливою віхою в процесі еволюції від „людини економічної” до „людини творчої”.

2. Визначено, що „людський потенціал” є новим поняттям, яке характеризує та визначає дедалі зростаючу спроможність людини до виконання соціально-економічних функцій, підвищення її ролі у виробничій сфері та в багатьох спектрах суспільних відносин. Зростання людського потенціалу забезпечує підвищення продуктивності праці, удосконалення виробничих та суспільних відносин. Впровадження результатів НТП вивільняє час, який людина раніше витратила на працю і дозволяє використовувати його з метою зростання і відтворення економічних, психологічних та соціально-культурних рис особистості.

3. Доведено, що в Україні за часів ринкових перетворень мали місце суттєві втрати інтелектуальної складової людського потенціалу внаслідок знищення високотехнологічних підприємств та еміграції значної частки національної еліти. Наявні виробничі умови характеризуються високою часткою шкідливих умов праці, травматизму та інших чинників, що призводять до втрати виробничого

персоналу, унеможливлення реалізації людиною своїх здібностей В структурі суспільного виробництва зберігається висока питома вага фізичної праці.

4. Обґрунтовано, що якісні зміни у людині та її праці ускладнюються погіршенням демографічної ситуації, зменшенням чисельності населення, скороченням тривалості життя, що негативно позначається на відтворенні і розвитку людського потенціалу. Водночас екологічний чинник ускладнює відтворення людини взагалі та людського потенціалу зокрема.

5. Встановлено, що важливою формою зростання людського потенціалу є підвищення професійно-кваліфікаційного рівня працівників, що знаходить вираз у збільшенні частки осіб з вищою освітою в структурі робочої сили. При цьому в Україні найвищими темпами зростають обсяги слухачів вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, що визначає історичну перспективу зростання людського потенціалу.

6. Дисертантом аргументовано, що дієвим фактором зростання людського потенціалу та зміни структури економіки на основі застосування нових технологій і досягнень науково-технічного прогресу є інвестування у розвиток інноваційних технологій, науковомістке виробництво, розвиток сфери послуг, що зумовлює підвищення рівня інтелектуалізації виробництва, зростання якісних характеристик працівників, їхнього кваліфікаційного рівня і збільшення частки розумової праці в діяльності людини. Саме це є визначальним довгостроковим фактором у системі відтворення людського потенціалу.

7. В процесі проведеного дослідження виявлено, що зростання людського потенціалу супроводжується змінами у мотивації праці внаслідок поширення її творчого характеру. Так, водночас із наявністю матеріального заохочення людини, зароджуються нематеріальні стимули, які визначають поширення творчих та інтелектуальних видів роботи. Визначальним чинником мотивації стає внутрішня потреба у творчості, що стимулює саморозвиток людини як громадянина, набуття нових властивостей як виробничого, так і позаекономічного характеру. Такі зміни зумовлюють трансформацію соціальної структури суспільства, головну роль в якій починає відігравати середній клас – клас виробничих освічених професіоналів і творчих працівників.

8. Запропоновано систему заходів щодо відтворення людського потенціалу шляхом підвищення добробуту населення, розширеного відтворення людини як особистості, забезпечення всебічного розвитку людини, розширення її культурних, соціальних та освітніх потреб. Повноцінний розвиток людини та відтворення людського потенціалу потребують поєднання ефективної економічної та соціальної політики, духовно-культурного зростання людини і розвитку її суспільної свідомості.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Яковенко Р. В. Людський потенціал у системі соціально-економічних факторів / Р. В. Яковенко // Зовнішня торгівля : право та економіка. – 2008. – № 3 (38). – С. 101–104 (0,33 д. а.).

2. Яковенко Р. В. Людський потенціал : економічний зміст, структура та характеристика / Р. В. Яковенко // Зовнішня торгівля : право та економіка. – 2008. – № 5 (40). – С. 126–130 (0,42 д. а.).

3. Яковенко Р. В. Проблеми відтворення людського потенціалу / Р. В. Яковенко // Проблеми економіки й управління у промислових регіонах : зб. наук. праць : в 2 т. / НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень / відп. ред. В. К. Мамутов. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2008. – Т. 1 : Проблеми економіки й управління територіями та галузевими ринками. – С. 152–155 (0,35 д. а.).

4. Яковенко Р. В. Інтелектуалізація праці як чинник відтворення людського потенціалу / Р. В. Яковенко // Наук. праці Кіровоградського нац. техн. ун-ту : Економічні науки. – 2009. – Вип. 14. – С. 305–312 (0,67 д. а.).

5. Яковенко Р. В. Розвиток системи мотивації праці та поширення її творчого характеру як чинник відтворення людського потенціалу / Р. В. Яковенко // Наук. праці Кіровоградського нац. техн. ун-ту : Економічні науки. – 2009. – Вип. 16, ч. 1. – С. 132–138 (0,63 д. а.).

6. Яковенко Р. В. Місце категорій „людина” і „народонаселення” в системі сучасних соціально-економічних відносин / Р. В. Яковенко // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 1 (55). – С. 11–20 (0,68 д. а.).

7. Яковенко Р. Соціально-економічний механізм впливу на демографічні процеси на мікрорівні / Р. Яковенко // Зб. наук. праць Ін-туту світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – 2007. – Вип. 52. – С. 49–55 (0,30 д. а.).

8. Яковенко Р. В. Страхування як важіль впливу на демографічні процеси / Р. В. Яковенко // Зовнішня торгівля : право та економіка. – 2007. – № 5 (34). – С. 134–137 (0,36 д. а.).

9. Яковенко Р. В. Соціально-економічний механізм впливу на демографічні процеси, як головний чинник суспільного відтворення в умовах глобалізації / Р. В. Яковенко // Теорії мікро-макроекономіки. – 2006. – Вип. 25. – С. 111–113 (0,29 д. а.).

10. Яковенко Р. В. Демографічний ефект інноваційного підприємництва / Р. В. Яковенко // Теорії мікро-макроекономіки. – 2005. – Вип. 21. – С. 193–196 (0,33 д. а.).

11. Яковенко Р. В. Соціально-економічні важелі впливу на тіньові демографічні процеси / Р. В. Яковенко // Економіка : проблеми теорії та практики : зб. наук. праць : в 4 т. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2005. – Вип. 210, т. IV. – С. 1048–1054 (0,34 д. а.).

12. Яковенко Р. Виробничі фактори соціально-економічного впливу на демографічні процеси / Р. Яковенко // Наук. праці Кіровоградського нац. техн. ун-ту : Економічні науки. – 2007. – Вип. 11. – С. 62–69 (0,72 д. а.).

13. Яковенко Р. В. Соціально-інфраструктурні фактори впливу на демографічні процеси / Р. В. Яковенко // Економіка : проблеми теорії та практики : зб. наук. праць : в 4 т. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2006. – Вип. 217, т. I. – С. 212–218 (0,37 д. а.).

14. Яковенко Р. В. Економічні важелі управління демографічним станом на рівні регіону / Р. В. Яковенко // Наук. праці Кіровоградського держ. техн. ун-ту : Економічні науки. – 2002. – Вип. 3. – С. 44–50 (0,36 д. а.).

15. Яковенко Р. В. Новітні технології соціально-економічного впливу на демографічні процеси / Р. В. Яковенко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2005. – Ч. 2, т. 3. – С. 218–221 (0,32 д. а.).

16. Яковенко Р. В. Демографічні об'єкти соціально-економічного впливу та їх економічна роль / Р. В. Яковенко // Наук. праці Кіровоградського нац. техн. ун-ту : Економічні науки. – 2005. – Вип. 8. – С. 334–340 (0,43 д. а.).

17. Яковенко Р. В. Суб'єкти та механізм соціально-економічного впливу на демографічні процеси / Р. В. Яковенко // Зовнішня торгівля : право та економіка. – 2006. – № 3 (26). – С. 120–124 (0,49 д. а.).

18. Яковенко Р. В. Регіонально-географічні фактори соціально-економічного впливу на демографічні процеси / Р. В. Яковенко // Зовнішня торгівля : право та економіка. – 2006. – № 5 (28). – С. 158–162 (0,52 д. а.).

19. Яковенко Р. В. Врахування демографічних показників у макроекономічному рахівництві як одна з передумов поліпшення демографічного стану / Р. В. Яковенко // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 11 (131). – С. 184–185 (0,25 д. а.).

20. Яковенко Р. В. Митно-тарифне регулювання як фактор впливу на демографічні процеси / Р. В. Яковенко // Вісник Академії митної служби України. – 2006. – № 3 (31). – С. 10–14 (0,33 д. а.).

21. Яковенко Р. В. Грошово-кредитні важелі впливу на демографічні процеси / Р. В. Яковенко / Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 2 (134). – С. 149–152 (0,45 д. а.).

22. Яковенко Р. В. Регіональні аспекти соціально-економічного впливу на міграційні процеси / Р. В. Яковенко // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. праць. – К., 2007. – Вип. 66, ч. 1. – С. 108–111 (0,36 д. а.).

23. Яковенко Р. В. Екологічні фактори соціально-економічного розвитку / Р. В. Яковенко // Вісник Академії митної служби України. – 2007. – № 1 (33). – С. 57–61 (0,45 д. а.).

Статті у наукових виданнях:

24. Яковенко Р. В. Використання досвіду міжнародних організацій в процесі регулювання розвитку людського потенціалу / Р. В. Яковенко // Розвиток економічної думки : зб. наук. праць. – Кіровоград, 2008. – Вип. 1. – С. 6–10 (0,28 д. а.).

25. Яковенко Р. В. Методологія дослідження людського потенціалу в умовах світової фінансової кризи / Р. В. Яковенко // Розвиток економічної думки : зб. наук. праць. – Кіровоград, 2009. – Вип. 2. – С. 6–15 (0,58 д. а.).

26. Яковенко Р. В. Ринкові чинники відтворення людського потенціалу / Р. В. Яковенко // Розвиток економічної думки : зб. наук. праць. – Кіровоград, 2009. – Вип. 2. – С. 216–231 (1,05 д. а.).

27. Яковенко Р. В. Історія та сучасність у дослідженні взаємодії економічних та демографічних процесів / Р. В. Яковенко // Науковий вісник Київ.

гуманітарного ін-туту. Серія : економічні науки. – 2007. – № 1. – С. 102–107 (0,52 д. а.).

28. Яковенко Р. В. В. Петті, А. Сміт та Д. Рікардо – дослідники людського потенціалу / Р. В. Яковенко // Розвиток економічної думки : зб. наук. праць. – Кіровоград, 2008. – Вип. 1. – С. 263–266 (0,20 д. а.).

За матеріалами конференцій і круглих столів:

29. Яковенко Р. В. Актуальність дослідження людського потенціалу / Р. В. Яковенко // Kluczowe aspekty naukowej dzialalnosci – 2010 : Materialy V Miedzynarodowej konferencji, (Перемишль, Польща, 7–15 січ. 2010 р.). – Przemysl : Nauka I stadia, 2010. – Vol. 9 : Ekonomiczne nauki. – С. 33–34 (0,13 д. а.).

30. Яковенко Р. В. Новизна та послідовність дослідження людського потенціалу / Р. В. Яковенко // Moderni vymozenosti vedy – 2010 : Materialy V mezinarodni vedecko–prakticka conference, (Прага, Чехія, 27 лют. – 5 берез. 2010 р.). – Praha : Publishing House „Education and Science” s.r.o., 2010. – Dil 6 : Ekonomicke vedy. – С. 90–93 (0,24 д. а.).

31. Яковенко Р. Аналіз наукової спадщини Т. Мальтуса і К. Маркса в процесі розробки виробничих важелів соціально-економічного впливу на виробничі процеси / Р. Яковенко // Шевченківська весна : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. студ., асп. та молодих вчених, (Київ, 1–4 берез. 2007 р.) : у 5-х част. / за заг. ред. В. Д. Базилевича. – К. : ВЦ „Принт-центр”, 2007. – Вип. V, ч. 4. – С. 83–85 (0,2 д. а.).

32. Яковенко Р. В. Соціально-економічні важелі впливу на демографічні процеси в світлі стратегії євроінтеграції / Р. В. Яковенко // Моделі та стратегії євроінтеграції України : економічний і правовий аспекти : зб. матеріалів ІХ Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 30 трав. 2006 р.). – К. : УАЗТ, 2006. – С. 268–270 (0,14 д. а.).

33. Яковенко Р. В. Необхідність активізації застосування соціально-економічних важелів впливу на міграційні процеси / Р. В. Яковенко // Сучасні наукові дослідження – '2006 : матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. конф., (Дніпропетровськ, 20–28 лют. 2006 р.). – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2006. – Т. 32 : Економічні науки. – С. 26–28 (0,14 д. а.).

34. Яковенко Р. В. Необхідність побудови та удосконалення системи соціально-економічного впливу на демографічні процеси / Р. В. Яковенко // Наука та інновації – '2005 : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (Дніпропетровськ, 17–31 жовт. 2005 р.). – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2005. – Т. 11 : Економічні науки. – С. 117–120 (0,18 д. а.).

35. Яковенко Р. В. Сутність та класифікація демографічних ризиків на мікрорівні підприємства / Р. В. Яковенко // Динаміка наукових досліджень '2005 : матеріали ІV Міжнар. наук.-практ. конф., (Дніпропетровськ, 20–30 черв. 2005 р.). – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2005. – Т. 21 : Економічна теорія. – С. 75–78 (0,22 д. а.).

36. Яковенко Р. В. Необхідність та передумови застосування важелів соціально-економічного впливу на тіньові (тінізовані) демографічні процеси / Р. В. Яковенко // Інвестиційні стратегії підприємств України на міжнародних

товарних та фінансових ринках : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (Дніпропетровськ, 3–4 лют. 2006 р.). – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2006. – Т. 1. – С. 51–53 (0,13 д. а.).

37. Яковенко Р. В. Теоретико-економічне підґрунтя реалізації завдань демографічної політики на макро- та мікрорівні / Р. В. Яковенко // The Science : theory and practice : Materials of final international scientifically-practical conference, (Прага, Чехія, 20 лип. – 5 серп. 2005 р.). – Praha : Publishing House „Education and Science” s.r.o., Prague, Czechia – Dnepropetrovsk, Ukraine – Belgorod, Russia, 2005. – Vol. 10 : Economic sciences. – С. 96–104 (0,57 д. а.).

АНОТАЦІЯ

Яковенко Р. В. Відтворення людського потенціалу в умовах трансформаційної економіки. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2011.

У дисертаційній роботі розкрито еволюцію поглядів на роль людини в економіці у працях представників різних наукових шкіл і течій. Визначено сутність людського потенціалу, важливе значення в структурі якого посідають як виробничі, так і невиробничі елементи та чинники, що характеризує переростання „людини економічної” у „людину творчу” в процесі трансформації економічних та суспільних відносин, їх переході на якісно новий рівень.

Визначено головні передумови, що характеризують зростання продуктивної сили людини на основі поєднання матеріальних та нематеріальних виробничих відносин і стимулів. Проаналізовано стан людського потенціалу України, що визначається науково-технологічним прогресом, розвитком освіти, поліпшенням умов праці та життя. Розкрито суперечливий характер розвитку людини та її праці, що знаходить вираз у недостатньому науково-технічному удосконаленні засобів виробництва.

Досліджено, що скорочення тривалості життя, незадовільні умови праці у певних галузях та низький рівень життя виявляються у доволі низьких темпах зростання продуктивності суспільної праці. Разом із тим, неповною мірою діють соціально-культурні чинники та умови розвитку людини, що знаходить прояв у недостатній громадянській активності.

Виведено конкретні заходи в структурі соціально-економічної політики держави, що мають сприяти розвиткові людського потенціалу України. Запропоновано фактори, що стосуються зміни структури економіки та інтелектуалізації праці, а також мотиваційні елементи, пов'язані з підвищенням рівня виробничої і громадянської активності.

Ключові слова: людський потенціал, робоча сила, чинники формування людського потенціалу, умови праці, освіта, здоров'я, тривалість життя, рівень життя, творча діяльність, громадянська і виробнича активність.

АННОТАЦИЯ

Яковенко Р. В. Воспроизводство человеческого потенциала в условиях трансформационной экономики. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.01 – экономическая теория и история экономической мысли. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, 2011.

В диссертационной работе раскрыта эволюция исследований роли человека в экономике в трудах представителей разных научных школ и течений. Определена сущность человеческого потенциала, важное значение в структуре которого занимают как производственные, так и непроизводственные элементы и факторы, что характеризует перерастание „человека экономического” в „человека творческого” в процессе трансформации экономических и общественных отношений, их переходе на качественно новый уровень. Доказано, что человеческий потенциал характеризует качественное усовершенствование и развитие человеческой личности в процессе сокращения времени, которое человек тратит на труд, вследствие внедрения в общественное производство достижений научно-технического прогресса.

Обосновано, что понятие „человеческий потенциал” – это соединение в человеке производственных и общественных функций, материальных и нематериальных факторов его развития, экономической и гражданской активности.

Определены главные предпосылки, которые характеризуют возрастание производительной силы человека на основании научно-технического усовершенствования средств производства, соединения материальных и нематериальных производственных отношений и стимулов. Проанализировано состояние человеческого потенциала Украины, которое определяется широким использованием низкотехнологического производства, низким уровнем жизни, диспропорциями в развитии высшего, среднего и профессионально-технического образования.

Раскрыт противоречивый характер развития человека и его труда, что находит своё отображение в недостаточном научно-техническом усовершенствовании средств производства. Аргументировано, что рост человеческого потенциала реализует то обстоятельство, что в интеллектуалоёмком производстве вырабатывается наибольший добавочный продукт. Это определяющий фактор конкурентоспособности современной экономики.

Проанализированы социально-культурные факторы и условия развития человека, которые стимулируют гражданскую активность. Развитие гражданских, личностных, психологических качеств человека и составляет важный элемент воспроизводства человеческого потенциала. Однако, социальная сфера в Украине развивается недостаточными темпами, что тормозит развитие социальных и духовно-культурных качеств человека.

Определены конкретные мероприятия в структуре социально-экономической политики государства, которые должны улучшать существующее

положение и содействовать развитию человеческого потенциала Украины. Особое внимание уделено факторам, которые изменяют структуру экономики и повышают уровень интеллектуализации труда, мотивационным стимулам, направленным на повышение производственной и общественной активности.

Ключевые слова: человеческий потенциал, рабочая сила, факторы формирования человеческого потенциала, условия труда, образование, здоровье, продолжительность жизни, уровень жизни, творческая деятельность, общественная и производственная активность.

SUMMARY

Yakovenko R. V. Reproduction of Human Potential Under Conditions of Transformational Economy. – Manuscript.

Thesis for the Candidate Degree in Economic Sciences in Speciality 08.00.01 – Economic Theory and History of Economic Thought. – Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, 2011.

The dissertation reveals the evolution of views on the role of a human in economics in the papers of economists of different scientific schools and trends. The essence and structure of human potential, the importance of which is occupied, both by economic and non-economic elements and factors that characterize the development of an „homo economicus” into a „homo creativus”, in the process of transforming of economic and social relations, and their transition to a qualitative new level have been determined.

On the basis of a combination of material and non-material production relations and stimuli, major prerequisites that determine a growth of human productive ability have been specified. Professional status of employees in Ukraine, which is determined by a scientifically technological progress, development of education, improvement of labour and living conditions has been analyzed.

Contradictory nature of human development and its work, which finds expression in a defective scientific and technical improvement of means of production, have been disclosed. It has been analyzed that life expectancy reduction, unsatisfactory working conditions in certain branches and low standards of living show their worth in a quite low growth of working efficiency as well as inadequate socially cultural factors and conditions of a person’s development express themselves in a poor civil activity.

On the basis of preliminary analysis measures in the structure of the state social and economic policies, which are to improve the present conditions and to help the development of the human potential of Ukraine have been specified. Factors, concerning changes in economics and intellectualization of work have been determined, as well as motivational elements, referred to the process of growth of the productive and social activity.

Key words: human potential, work force, human potential forming factors, working conditions, education, health, life duration, standards of living, creative activity, civil and productive activity.

